

נמצא כי המברך נר חנוכה כפשוטו ואינו מתבונן צורת הדברים כנ"ל, מה ישיב לשלחו דבר, הרי זה כמו שבא השליח שנמסר בידו הסימן למזכרת מיד שולחו, ויאמר לו עשיתי פקודתך, ושמרתי על הקשר, חומר ולא צורתו — מה פנים יש בו? — אשרי מי ששומר החומר בצורתו, וזה תכלית המוסר!

... והנה הא דחייב למכור כסותו (— כדי להדליק נר חנוכה), אינו מפורש בגמרא, רק הרמב"ם ז"ל הוציא זאת מד' כוסות בפסח, דהיינו נמי פרסומי ניסא. ואילו לא היה לנגד עיניו הסימן שמסרו לנו החכמים פרסום הנס, לא היה מעלה על דעתו הלכה זו, אבל יען כי הזכיר בהדלקתו כל הנסים שנעשו אז נגד עיניו, ונזכר מזה, הלא זה ממש יציאת מצרים, הנסים הגלויים להפליא, איך אפשר שחשמונאי ובניו ינצחו עריצים גבורים רבים מאד, וגם תעבדון את הא' על ההר הזה כמו במצרים, נתקיים גם כן אז בהנס שנעשה בהשמן... ונראה גלוי כי לפני הרמז"ל עמד הנס הנמסר לידו כנגד עיניו, להכיר הדבר כמו חי, כי זה יציאת מצרים ממש, על כן העלה הלכה מד' כוסות, שחייב למכור כסותו על הדלקת נר חנוכה כמו על ד' כוסות... (מתוך חכמה ומוסר ח"א ט).
עוד על דברי הרמב"ם — ע' בשו"ת אבני נזר או"ח תקא.

'אמר רב הונא... הזהיר בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין' — מצינו שנתקיים זאת ברב הונא עצמו; במסכת מגילה (כו:): מסופר על רב הונא שמישכן את אזורו בעבור קידוש היום, ומצינו (בברכות ה: וע' בתענית כ:): שהיו לו ארבע מאות חביות יין. ('נפש חיה' לר"ר מרגליות או"ח ערב, ט).
ע"ע: שבט מוסר מ יא-יג.

'דביתהו דרב יוסף הות מאחרה ומדלקת לה, אמר לה רב יוסף: תניא, לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מלמד שעמוד ענין משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן' — לא נסתפק רב יוסף בעיקר הטעם, שאסור לאחר שמא תחולל השבת ושמצוה להוסיף על קדושתה, אלא הסביר לה במדרש יפה ומובן אף לעמי הארץ שאין לאחר. ומכאן יש ללמוד לכל כיוצא בזה, כאשר באים להוכיח להמון העם, יש לקרב את תורת ה' אל לבם. (עפ"י עלה יונה עמ' תח, ע"ש).
ראה עוד כענין הזה ברש"י להלן ל: ד"ה מוטב; 'לקט שיחות מוסר' לגרא"י שר, ח"ב עמ' שג.

דף כד

'מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון... איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במוספין...' — מבעיות אלו וכיוצא בהן נראה שתקוני הברכות לא באו לשלמותן עד אחר חתימת התלמוד. וכן משמע בהרבה מקומות במסכת ברכות ועוד. (ריעב"ץ).
ע' למשל ברכות לג: 'הוא דנחית קמיה דר' חנינא, אמר הא-ל הגבור...'. וע"ש לד. 'מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני רבי אליעזר...'. ואולי זו כוונת אמרם (שם מג.) 'עיינן בבברכת מזונא קאמר לך' — להסדיר לעצמו הנוסח. וכן מצאנו רבות שנחלקו ודנו בגמרא על נוסחאות הברכות.

'שני וחמשי ושני של תעניות ומעמדות ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בשומע תפלה' — רש"י הביא מתשובת הגאונים שאין אנו רגילים להזכיר 'עננו' בערבית, ואפילו בשחרית, שמא יארע לו אונס ויטעום, ונמצא שקרן בתפלתו. מלבד הש"ץ שמוזכר בשחרית, כי אי אפשר שלא יתענה אחד מן הצבור. וכן הוא מנהג האשכנזים עתה. ואילו הר"ן הביא בשם התוס' לחלוק (עתוס' תענית יא:), שגם אם יארע לו כן, אינו שקרן בתפלתו, כי באותה שעה אכן היה בתענית. עוד תמה הר"ש, כיצד יכלו הגאונים לחדש גזרה אחר שסתם רב אשי הש"ס. ומהרש"א כתב לפי שבדורות אחרונים ירדה חולשה בעולם, לפיכך חששו יותר שמא לא יגמור תעניתו. וכבר כתב כן הרשב"א בתשובה (ח"א קמב). וכתב עוד שנהגו העם בשחרית להזכיר אבל לא בערבית. וכן הוא מנהג ספרד לומר 'עננו' בתפלת שחרית. ומנהג בני תימן לומר 'עננו' גם בתפילת ערבית של ליל התענית, כעיקר דינא דגמרא וכמה ראשונים. (ע' רי"ף ורא"ש תענית יג; שו"ת הריטב"א סב; או"ח תקסה, ג).

'יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא במנחה בשבת אין צריך להזכיר של יום טוב...' — ונשאלה שאלה מלפני רבינו האי ז"ל על הא דאמר רב מתנא יום טוב שחל להיות בשבת המפטיר בנביא במנחה אין צריך להזכיר של יום טוב, דשמעת מינה דאיכא נביא בשבת במנחה, ובמסכת מגילה תנן בשבת במנחה קורין שלשה ואין מפטירין בנביא — קשיא אהדדי? והשיב, כי מקומות יש ומנהגות חלוקות הן, ועדיין יש בפרס ומדי ובשאר מקומות הפטרות ידועות בשבת במנחה לכל השנה כולה. אלו דברי הגאון ז"ל. ואתה למד מהם שזה שהגיהו חכמי הארץ הזאת במקצת הספרים 'יום הכפורים שחל להיות בשבת' — טעות הוא, ומשום דקשיא להו 'יום טוב' שבשו הספרים והגיהו יום הכפורים, וה' הטוב יכפר בעדם' (המאור. ומובא גם בר"ן מגילה כא). עוד בענין מנהג זה, כחזו וסמכותו — ראה במובא בספר 'מנהגי ישראל' ח"א פרק ב.

(ע"ב) ... שאילמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביום טוב. הכי השתא?! התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך, ורבנן הוא דתקוני משום סכנה, אבל הכא... — פרש"י, ברכת מעין שבע נתקנה בשבתות בלבד ולא בלילי חול, לפי שבחול עסוקין העם במלאכתם והיו מתפללים ערבית בביתם ולא בבתי הכנסת, אבל לילי שבת באים לבית הכנסת, ולפי שבת כנסיות שלהם לא היו בישוב, חשו חכמים לאנשים שאינם ממהרים לבוא ושוהים לאחר תפלה, לכך האריכו תפילת הצבור, כדי שיהיה ליחיד פנאי לגמור תפלתו, ולא יישארו יחידים בבית הכנסת. ומבואר בגמרא כאן, שגם בלילי יום-טוב לא תקנו ברכה זו. והטעם הוא לפי שגם אז לא היו באים לבית הכנסת, כי היו טרודים במלאכת אוכל נפש. (שו"ע הגר"ו רסט, יד). נראה לפרש דבריו, דוקא בערב שבת הקדימו אנשים לכלות מלאכתם מבעוד יום הרבה, להכין כל צרכי השבת, אבל בערב יום טוב, הואיל ואפשר להכין מבערב, לכך לא הקדימו ביאתם מעבודתם). טעם אחר: בערב יום טוב לא היו מתאחרים לבוא לבית הכנסת, כי ההכנות מבעוד יום פחותות משל שבת, שהרי צרכי אוכל נפש אפשר להשאירן ללילה, לאחר תפלת ערבית. (עפ"י מאור ישראל). ובפירוש רבנו יהונתן מובא טעם אחר לכך שלא תקנו ביום טוב — כי אין המזיקים מצויים בישוב אלא בימי רביעיות ובלילי שבתות, ולא בשאר לילות — לפיכך לא תקנו אלא בליל שבת. (וטעם הסכנה בימים אלו — נראה, לפי שאין הבריות מצויות בחוץ. [ו'רביעיות' פרשו ימי רביעת גשמים]. וצריך לומר שביליל יום טוב היו מצויים אנשים בחוץ יותר מלילי שבת, אם משום שאין יו"ט יום מנוחה גמורה, אם משום שאנשים באים מעבודתם מאוחר, כאמור, ולכך לא תקנו ברכה מעין שבע בלילי ימים טובים).

טעם נוסף: ביום טוב יכול לילך ואבוקה בידו, ואז אין לחוש לסכנה, לא כן בשבת. (עפ"י מחזור ויטרי עמ' פג — מובא במגדים חדשים. והביא שם טעם נוסף ממדרש (בתי מדרשות ח"ב עמ' פד): 'למה אומרים ברוך מגן אברהם בלילי שבתות ואין אומרים אותו בימים טובים — מפני המתאחרים שמא יראו הלסטים ויקחו לבושיהם, מפני שהם יודעין בלילי שבתות ואינן יודעין בלילי ימים טובים').

כתבו הפוסקים (טשו"ע רסח, י) שבמנין אקראי, כגון בבית חתנים ואבלים, לא שייך טעם התקנה, ולכך אין אומרים בו ברכת מעין שבע. [וכתב המגן-אברהם בשם הרדב"ו: במקום שנוהגים לאמרה — אין למחות בידם. אבל הפרי-מגדים מפקפק בזה, שהרי זה ספק ברכה לבטלה. מובא במשנ"ב שם סקכ"ה. והגר"ז בשו"ע הביא דברי המג"א להלכה, שאין למחות בידם, כיון שלא נזכר דבר זה בגמרא ובדברי הגאונים]. ואף על פי שעכשיו שבת כנסיות שלנו הגם בישוב ולא שייך טעם מזיקין, אלא שתקנת חכמים לא בטלה אף על פי שבטל טעמה, ומכל מקום כשאין שם מנין קבוע לא תקנו בו חכמים מעולם. (עפ"י שו"ת רשב"ש נג; ט"ז שם).

שבת שלאחר יום טוב — אומרים ברכת מעין שבע, שהרי טעם סכנת מזיקים שייך גם בזה, כי גם בימים טובים היו מצויים עם בשדות (לשמירה וכדו') המאחרים לבוא לבית הכנסת. (עפ"י שו"ת הריב"ש — לד; שו"ת רשב"ש שצח). ואולם בליל פסח שחל להיות בשבת — אין אומרים, לפי שהוא לילה המשומר מן המזיקים. (שם; או"ח תפו. וכתבו הראשונים טעמים נוספים: שבער פסח כל אדם בביתו לאחר חצות היום, כי העבודה בשדה אסורה. ועוד, שבליילה זה ממחרים ככל האפשר כדי להקדים את הסדר מפני התינוקות. ועוד, שבלאו הכי מתאחרים בבית הכנסת לפי המנהג לקרוא ההלל). ואולם יש קהלות שאינם משנים מכל השנה ונוהגים לאמרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת.

(טעמים אפשריים נוספים לברכת מעין שבע — ע' בשו"ת הריב"ש לד, מ; אגרות משה או"ח ח"ד סג, ד — עפ"י הירושלמי).

*

שאלה שהצגתי לכבוד הרבנים שיחיו:

לא הבנתי מה שאמרו (בשבת כד: וברש"י) שלכך תקנו ברכה מעין שבע בלילי שבת, משום המאחרים לבוא לבית הכנסת, שלא יסתכנו — והלא תוספת ברכה זו כמעט רגע כמימרה, וכיצד הועילו חכמים בתקנה זו.

ולוא שאיני כדאי אמינא לדייק לשון הגמרא (שם) 'יו"ט שחל להיות בשבת שלוח צבור היורד לפני התיבה... שאילמלא שבת אין ש"צ יורד ערבית ביו"ט', ולא אמרו 'אין ש"צ אומר מעין שבע' — מזה יש לדייק שבכל לילה לא היה יורד הש"ץ לפני התיבה כלל אלא כל הצבור התפללו, ואחד מהם (במקומו) היה פורס על שמע ואומר הקדיש, ורק בשבת היו מורידים ש"צ לפני התיבה, שהרי תקנו תפלת חזרה, וממילא נתארכה התפלה זמן משמעותי מבכל הלילות, בשל הורדת הש"ץ והארכתו בנעימות (ובפיוטים?) וכדו'. ילמדנו רבנו האם השערה זו יש לה בסיס אם לאו.

תשובת הגר"מ מאזוז שליט"א:

'דברי כת"ר ודיוקן נכונים מאד. ויש להוסיף שממירא זו רבא אמרה, ואזיל לטעמיה (בברכות כו:): שתפלת ערבית רשות. וכן נפסקה הלכה אלא דהאידינא נהוג עלמא לשווייה כחובה כמ"ש הרי"ף

בברכות שם. וא"כ כיון שתפלת ערבית היתה רשות לא היה ש"צ יורד לפני התיבה כלל, אלא המתפלל מתפלל, ומי שאינו יודע אינו מתפלל, חוץ מליל שבת שיורד ש"צ מפני סכנת מזיקין והיו מאריכים בתפילה קצת (ומזה יצאה סברת האומרים שתפלת ערבית בשבת חובה, ואין הלכה כן ואכמ"ל).

ומכל מקום יש לבדוק אם נמצא ביסוס לזה בפיוטים קדמונים או במפרשי התפלות הקדמונים'.

תשובת הגר"י קאפח זצ"ל:

כב' מצמצם את הברכה מעין שבע לרגע 'כמימריה' ומתוך הצמצום באה וצמחה הבעיה. למעשה הרי בכל יום ירדו רבים לפני התיבה, ורק היום כולם מסיימים בבת אחת כי השבת מגבילה אותם ולכן חששו ליחידים, אגב בירושלמי סובר שהבבלים אומרים ברכה זו משום קדוש ערב שבת נתקנה'.

[יש להוסיף בענין זה שמתשובת רש"י בסוף ספר הפרדס יש לדקדק קצת שהיו נוהגים להאריך בברכה זו כדי ליתן שהות ליחיד לגמור תפילתו].

*

'אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב... מאי טעמא לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב' — מכאן יש לשמוע שזמן הדלקת נר ביום טוב הוא בלילה ולא דוקא מבעוד יום, שאילו היה צריך להדליק מבעוד יום, מה טעם יש לאסור בשמן שריפה, והלא אינו עושה כלום ביום טוב. אמנם הרבנית אשת הסמ"ע קראה תגר על אותן נשים המדליקות בליל יום טוב, ואמרה שיש להדליק מבעוד יום. (ע' בהקדמת בנה לטור י"ד). אכן נראה שאין עליה קושיא מסוגיתנו, כי היא הולכת לשיטתה, שביום טוב יש לברך קודם ההדלקה, ואם כן הרי כבר קיבלה עליה תוספת יום טוב בשעה שברכה על הנר, ושוב אין לה להדליק בשמן שריפה אף קודם שתחשך. (עפ"י חתם סופר). ויש להעיר הלא להרבה פוסקים אין קבלת שבת או יום טוב תלויה בהדלקת נרות כלל, וגם לדעת בה"ג נראה שהקבלה תלויה בהדלקה ולא בברכה, ואם כן לפי זה חזרת ההוכחה מן הגמרא, שההדלקה נעשית בלילה ולא מבעוד יום. ועוד, הלא בהמשך הגמרא מבואר שיש כאן 'עשה' ולא תעשה, ואילו בזמן התוספת שמקבל עליו מבעוד יום, אין שם אלא 'עשה' לבד. הלכך נראה שהמנהג שנהגו להדליק בליל יום טוב ולא מבעוד יום — בדין יסודו. (עפ"י מאור ישראל. עוד בענין זמן הדלקת הנר ביום טוב — שו"ת פרי יצחק ח"א ו; שמירת שבת כהלכתה מד, ב. ויש להעיר שמדברי המאור והרמב"ן בסוגיא משמע לכאורה שאפשר להדליק בין מבעוד יום בין משחשכה).

'לברו — ולא מילה שלא בזמנה' — מה שצריך לימוד מן הכתוב שמילה שלא בזמנה, וכן שרפת קדשים, אינה דוחה יום טוב — והלא מצוות אלו אין זמנן קבוע, ואפשר לקיימן למחר, ואם כן כיון שממתין לצורך יום-טוב, אינו נחשב כעובר על המצוה, ומדוע היה עולה על הדעת שידחו יום טוב?

יש לתרץ ולומר זיל לאידך גיסא, כיון שמלאכת מצוה מותרת ביום טוב — אין כאן חילול יום טוב, [וכמו קרבנות הבאים בשבת], וכיון שכן אין ראוי להמתין כלל במצוה, ואין זה נחשב 'אפשר לקיים שניהם'. (עפ"י חזון איש — סוף נגעים. וכתב שם כלל במצוות שאין קבוע להן זמן, שנראה שלצורך מצוה או משום

הפסד ממון וכדו', אם ממתין מלקיימם אינו עובר בעשה. ואולם אם מתעכב בלא טעם אפשר שעובר ב'עשה'. אך אפשר שכל שדעתו לקיימה לאחר זמן — אינו עובר.

יש להעיר שכבר דנו ראשונים ואחרונים בכל כיוצא בזה — האם עשה דוחה לא-תעשה כל שאפשר לקיים את העשה לאחר זמן ללא דחיית הלאו — ע"ע ברמב"ן ורשב"א כאן; רשב"א ביצה ה: תוס' יבמות ה: בנין ציון לט; זכר יצחק לא (ב); קהלות יעקב יבמות ה; דבר שמואל פסחים סח: שעורי ר' שמואל — ב"ב ג: אות עג).

*

בכל הסוגיא (דפים כא — כד) מוזכר נר חנוכה בלשון נקבה — 'כבתה אין זקוק לה', 'להשתמש לאורה', 'מצוה להניחה...' ועוד. ואילו נר של שבת ברוב-ככל המקומות בש"ס מופיע בלשון זכר. ואמנם מצאנו כמה פעמים נר של שבת בלשון נקבה, אך לכשנדקדק בגרסאות ובכתבי יד נראה שהגרסה הנכונה היא לשון זכר.

וכבר כתבו התוס' בכמה מקומות ש'נר' (ועוד כיו"ב) בלשון חכמים, פעמים בא בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה, ובלשון המקרא לעולם הוא לשון זכר. אלא שלאור האמור אנו רואים שחילקו חכמים בין נר חנוכה לנר שבת.

ונראה הסבר לחילוק זה; נר חנוכה בא לרוב בסמיכות, שהרי אינו כשאר נרות הנועדים לשימוש ולאורה, וכל מהותו בא בגלל החנוכה ואין לנו רשות להשתמש בו, ולכן ה'סומך' — חנוכה — הוא עיקר, וגורר אחריו את ה'נסמך' להיות לשון נקבה כמותו. [כעין שמצינו פעמים 'ספר תורה' בלשון נקבה, כי תורה עיקר. ועוד כיוצא בזה]. ואולם נר של שבת היינו נר רגיל, הנועד להאיר, אלא שהודלק לכבוד השבת. ולכך איננו סמוך לשבת, שהרי ברכתו לכל הדעות 'להדליק נר של שבת', שלא כנר חנוכה שכתבו הרבה אחרונים לברך 'נר חנוכה'. וגם הסוברים לומר 'של' כתבו להסמיך למלה אחת — 'שלחנוכה' (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם', עמ' י).

וראה בהגהות ריעב"ץ כאן ולעיל כג. ויש להעיר מלהלן קכ: 'נר שע"ג טבלא מנער את הטבלא והיא נופלת, ואם כבתה כבתה'.

דף כה

הערות וצינונים

'הא בחול שפיר דמי, מאי טעמא? אמר רב: כשם שמצוה לשרוף הקדשים שנטמאו כך מצוה לשרוף את התרומה שנטמאת ואמרה תורה בשעת ביעורה תיהני ממנה. היכן אמרה תורה...' — כבר עמדו המפרשים לשם מה הובאו דברי רב 'כשם שמצוה לשרוף...' והלא השאלה לא היתה אלא על התר הנאה מן התרומה, ועל כך לא הביא רב שום מקור. וע' רשב"א; שפת אמת; חדש האביב. ולפום ריהטא נראה שהביאו את מימרא דרב, כי מדבריו למדנו שיש לימוד כלשהו מן הכתוב שמותר ליהנות מתרומה טמאה בשריפתה, וכפי שפרשו אחר כך האמוראים. ואגב זה הובאו דבריו במלואם, שיש מצוה לשרוף תרומה טמאה כמו קדשים, הגם שלא עסקנו בשאלה זו.

א. אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמנים יפים לדיו ושמן זית מן המובחר — בין לענין גיבול (— לישת השחרורית בשמן), בין לענין עישון (— יצירת השחרורית ע"י שרפת שמן). כן שנה רב שמואל בר זוטרי. ואילו רב שמואל בר זוטרא שנה לענין עישון בלבד. (ומשמע שחולק על גיבול. כן מבואר בהגהות רא"מ הורביץ).

אמר רב הונא: כל השרפים יפים לדיו ושרף קטף (הוא ה'צרי'. תרגום בראשית לו, כה; כריתות ו. והוא עץ האפרסמון. עפ"י גמרא להלן כה-כו; הערוך) — יפה מכולם.

ב. על כל מצוות מדרבנן מברכים 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו' [אם מלא תסור... (רב אויא)]. אם משאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. (רב נחמיה).

במסכת סוכה (מו) מבואר שאין הדבר מוסכם על דעת הכל, ולדעת רבי יהושע בן לוי אין מברכים על מצוות דרבנן (עפ"י אבי עזרי (קמא) ברכות יא, ג).

אבל על הפרשת דמאי אין מברכים [ולכך אפשר להפרישו כשהוא ערום]. אביי פירש הטעם, לפי שמצוה מדבריהם שהיא מחמת הספק אין מברכים עליה. ושונה יום טוב שני של גלויות שתקנו בו ברכות כביום טוב ראשון כדי שלא יזלזלו בו. ורבא פרש שעל דמאי אין מברכים לפי שהרי עמי הארץ מעשרים, (ואפילו 'ספק' אין כאן אלא חומרא בעלמא).

ג. מנין שחוששים לחשד, שנינו: אמר רבי שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו, כלומר בשעת גמר קציר השדה דוקא — מפני גזל עניים [שלא יראה שעה פנויה ויאמר לקרובו עני הרי זו פאה] ומפני ביטול עניים [שלא יהו עניים יושבים ומשמרים עכשיו מניח בעה"ב פאה] ומפני חשד [שלא יהו עוברים ושבים ואומרים תבא מארה לאדם שלא הניח פאה בשדהו] ומשום בל תכלה. [פירש רבא: מפני הרמאים העוברים על לא תכלה ואומרים כבר הנתנוה]. [וכן למדו מן הכתוב והייתם נקים מה' ומישראל, שאסור לו לאדם להביא עצמו לידי חשד. עפ"י משנה שקלים ג, ב. ומסתבר שזהו איסור תורה. עפ"י אגרות משה או"ח ח"ד פב. וכן צדד בשו"ת מים עמוקים ע. וע' תקנת השבין עמ' 131].

ד. אמר רבא: האוהב את החכמים — יהיו לו בנים חכמים. המכבד חכמים (גרסת הגר"א: הירא מהחכמים) — יהו לו חתנים חכמים. הירא מהחכמים (הגר"א: המכבד חכמים) — הוא עצמו יהא תלמיד חכמים. ואם אינו בר הכי — יהיו דבריו נשמעים כתלמיד חכם.

דף כד

לד. האם מזכירים את הדברים דלהלן, והיכן, ומה הדין כשלא הזכיר?

- א. הזכרת חנוכה בתפלה ובברכת המזון.
- ב. הזכרת חנוכה במוספין.
- ג. הזכרת ימים שיש בהם קרבן מוסף, כגון ראש חדש וחולו של מועד — בתפלה ובברכת המזון.
- ד. הזכרת ימים שאין בהם קרבן מוסף, כגון שני וחמשי של תעניות, מעמדות — בתפלה ובברכת המזון.
- ה. הזכרת ראש חדש בברכות הפטרה בשבת.
- ו. הזכרת יום טוב בברכות הפטרה במנחה של שבת.

ז. הזכרת שבת בתפלת נעילה ביום הכפורים.

ח. הזכרת יום טוב בברכה מעין שבע שביליל שבת.

א. מזכירים ענין חנוכה ופורים בתפילה, בשחרית מנחה וערבית, בברכת ההודאה — שכן עיקר ענין חנוכה תקנוהו חכמים בהלל ובהודאה.

ואם שכח — אין מחזירים אותו, כדין כל הימים שאין בהם קרבן מוסף, כדלהלן (רי"ף ועוד). אבל בברכת המזון אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב: אינו (צריך) להזכיר. ואם בא להזכיר — מזכיר בהודאה. (ושונה ברכת המזון מתפלה, כי אין בה פרסומי ניסא כמו בתפלה שהיא בצבור. תוס' ועוד, שתפלה היא קבועה ומוכרחת בכל יום, משא"כ ברכת המזון, הלא יכול שלא לאכול פת בחנוכה. רבנו יהונתן; רא"מ הרביק, ע"ש. ואפשר שלכך לא הסתפקו בפורים, כי בפורים חייב לאכול פת. וע' טעם אחר ב'חשק שלמה').

א. כתבו הפוסקים שיש להזכיר חנוכה בברכת המזון. (ואפשר שכן יש לדייק מהברייתא, שדוקא בתעניות ובמעמדות אין הזכרה בברהמ"ז, הא ימים אחרים שאין בהם מוסף, כחנוכה ופורים — צריך להזכיר. עפ"י הרא"ש). ולדעת רב אחא והרי"ף, אין צריך להזכיר. (ע' שו"ת הרשב"א ח"ז תקלב). ואף הפוסקים שכתבו להזכיר — אינו אלא ממנהג ולא חובה מן הדין, ולכך בברכת מעין שלש אין מזכירים כלל של חנוכה ופורים. (עפ"י בהגר"א רה"ב).

ב. אם לא הזכיר עד שגמר ברכת 'נודה' — אינו חוזר. (וכ"ה בתוספתא). ודעת המרדכי שחזור, מאחר וקיבלה עליה כחובה, ואולם אין הלכה כדבריו. ואם נזכר קודם שגמר ברכת המזון, יאמרנו ב'הרחמן' שבסוף (עפ"י שו"ת הרשב"א ח"ז תקלב; או"ח תרפב; א; תרומת הדשן לח).

ג. שבת חנוכה, הזכיר בברכת המזון 'על הנסים' ושכה 'רצה', כשהוא חוזר ומברך כתב המגן-אברהם (קפה סקי"ג) שבפעם שניה לא יזכיר 'על הנסים', כיון שהזכרת חנוכה בברכת המזון אינה חובה. ובאבני-נזר (או"ח תקוד, תמה על דבריו).

ב. רב הונא ורב יהודה אמרו שאין מזכיר של חנוכה במוספים. ואילו רב נחמן ורבי יוחנן אמרו: מזכיר. והסיקו הלכה כמותם, שכל תפלות היום שוים לענין הזכרת דבר היום.

ג. תני ר' אושעיא: ראש חדש וחולו של מועד — מזכיר מעין המאורע בתפלה בברכת העבודה, (שהיא תפלה להשיב ישראל לירושלים ולהשבת העבודה. עפ"י רש"י ותוס'). ואם לא אמר — מחזירים אותו. (מלבד בערבית של ראש חדש. וראה עוד בפרטי דיני חזרה — בברכות כט-ל). [וברייתא זו כדעת רב שאמר מזכירים ראש חדש בברכת המזון, ודלא כר' חנינא. ופסק ר' זירא כרב, מחמת הברייתא]. ומזכיר מעין המאורע בברכת המזון, ב'בונה ירושלים'. (ואם לא אמר אין מחזירים אותו. וראה עוד בברכות מט).

ד. שני וחמשי של תעניות, ומעמדות (— שהיו מתענים ארבעה ימים בשבת, ומזכירים 'עננו' כבתענית)

— מזכירים מעין המאורע בשלש התפילות ב'שומע תפלה'. ואם לא אמר — אין מחזירים אותו.

א. כתבו הגאונים שאין אנו רגילים להזכיר בערבית, ואפילו בשחרית, שמא יארע לו אונס ויטעום, ונמצא שקרן בתפילתו. וכן הוא מנהג אשכנז. ויש חולקים. ומנהג ספרד לומר 'עננו' גם בשחרית. ומנהג תימן לאמרו גם בערב של ליל התענית, כדינא דגמרא.

ב. נזכר שלא אמר מעין המאורע, ועדיין לא עקר רגליו — אומרו בתחנונים שבסוף התפלה (טשו"ע תקסה, ב; שו"ת מהר"ל יב, ועע"ש).

בימים אלו אין הזכרה בברכת המזון (של ליל התענית, שאוכלים בו).

ה. אמר רב גידל אמר רב: ראש חדש שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא אין צריך להזכיר של ראש חדש, שאילמלא שבת אין נביא בראש חדש.

א. מרש"י משמע שלמסקנת הסוגיא נדחו דברי רב גידל. וכן פסקו הרי"ף והרמב"ם, שמזכיר של ראש חדש. ולזה הסכים הרמב"ן וכתב שכן דעת הר"ח ורב האי והסכימו לכך כל הגאונים. ואולם ר"י ורבנו תם והר"ה כתבו שלא נדחו דברי רב גידל בזה, והביאו שהמנהג שלא להזכיר.

ורבנו יונה פסק כדברי הרי"ף אלא שכתב שאף לפי דעה זו אינו חותם בשל ראש חדש, כשם שבתפילות אינו חותם בראש חדש, אלא רק מזכיר באמצע הברכה, 'על התורה ועל העבודה ועל יום השבת (המנוחה) הזה ויום ראש החדש הזה...'. (וכן דעת הרשב"א, ומובא גם בתשב"ץ ח"ג רפב, ע"ש).

כתב הרשב"א, שגם לדעת האומר 'אין מזכיר' — אם בא להזכיר מזכיר. וכתב השו"ע (רפד, ב) שהמנהג כסברה ראשונה, שאין מזכירים כלל ראש-חדש בברכות הפטרה.

ב. שבת חול המועד, בברכת הפטרה אינו מזכיר את המועד, שהרי אין הפטרה באה אלא בשביל השבת. ואולם כתבו אחרונים שזה דוקא בפסח אבל בסוכות — מזכיר בחתימה 'מקדש השבת וישראל והזמנים', לפי שכל יום מימי החג הוא כמועד בפני עצמו, כי חלוקים הימים בקרבנותיהם (עפ"י פרי מגדים סוס"י תצ, ומובא במשנ"ב). ודעת הגר"א (מובא ב'מעשה רב') שלא לומר אלא 'מקדש השבת'.

יש צד לומר שגם לדעת הראשונים שמזכיר של ראש חדש, בשבת חול המועד אינו מזכיר יום טוב, וכן בשבת פנוכה — כי רק בר"ח היה טעם מסוים להזכיר, כדי לפרסם שהוקבע החדש בזמנו (עפ"י 'אור שמח' תפלה יב, טו).

ע"ע מקורות בענין זה, ב'מנהגי ישראל' ח"א פרק טו.

ו. אמר רב אחדבוי אמר רב מתנה אמר רב: יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא במנחה בשבת (כפי מנהגם עד שגזרו הפרסיים גזרה. רש"י עפ"י תשובה"ג. והיו קוראים בכתובים, ומה שאמרו 'בנביא' לאו דוקא. תוס'), אין צריך להזכיר של יום טוב, שאלמלא שבת אין נביא במנחה ביו"ט. ואולם הסיקו שאין הלכה כן אלא מזכיר.

ז. הסיקו הלכה כרבי יהושע בן לוי [ודלא כשיטת תלמידי דרב בשם רב] שיום הכפורים שחל להיות בשבת, המתפלל נעילה צריך להזכיר של שבת, ואעפ"י שאין תפלת נעילה בשאר שבתות — יום הוא שנתחייב בארבע תפלות.

א. לא הזכיר של שבת בתפלת נעילה — מחזירים אותו. עפ"י מגן אברהם ומשנ"ב — תרכג, ג. ואולם מדברי הט"ז (קפח סק"ה) שנראה שנקט לעיקר שאין מחזירים אותו. וע"ע אג"מ או"ה ח"ב ה.

ב. המפטיר במנחה ביוהכ"פ שחל בשבת — כתב הרשב"א שמזכיר של שבת, וגם חותם בשל שבת. (וכ"ה בתשב"ץ ח"ג רפב). וכן פסק השלחן-ערוך (תרכב, ב). ואולם מנהג האשכנזים (כמ"ש

הרמ"א שם, שאין אומרים במנחה 'על התורה ועל העבודה' כלל, בין כשחל בחול בין כשחל בשבת.

ת. אמר רבא: יום טוב שחל להיות בשבת, שליה-צבור היורד לפני התיבה ערבית, אין צריך להזכיר של יום טוב, שאילמלא שבת אין ש"ץ יורד ערבית ביו"ט. [ופירשו, כי באמת גם בשבת אין צריך לירד מעיקר הדין אלא שתקנו חכמים משום סכנת המאחרים לבוא, שלא יישארו יחידים בבתי כנסיות שלהם, שהיו מחוץ ליישוב, וכיון שלא נתקנה הברכה בשביל חובת היום אלא בשביל הסכנה, לכן לא מזכירים יום טוב].

ל. מה טעם אין לשרוף קדשים ביום טוב? וכן תרומה טמאה?

אף על פי ששריפת קדשים שנפסלו מצות עשה היא, אין שורפים אותם ביום טוב, ואין אומרים יבוא 'עשה' וידחה 'לא-תעשה'. וכמה טעמים נאמרו בדבר: ולא תותירו ממנו עד בקר, והגתר ממנו עד בקר באש תשרפו — בא הכתוב ליתן בוקר שני לשריפתו (תנא דבי חזקיה); עלת שבת בשבתו — ולא עולת חול בשבת או ביו"ט. (פירשו בתוס', מכך שצריך לימוד [לרבי עקיבא] על חלבי שבת שקרבים ביו"ט, משמע שעולת חול אסורה ביו"ט), ואם הקטרת קדשים אסורה ביו"ט כל שכן שרפת קדשים פסולים. (אביי, כפרש"י); הוא לבדו יעשה לכם — ולא מילה שלא בזמנה (רבא), ואף שריפת קדשים כיון שאין קבוע לה זמן, אינה דוחה יו"ט; יום טוב — 'עשה' (שבתון) ו'לא-תעשה' (כל מלאכת עבודה לא תעשו), ואין עשה דוחה ל"ת ועשה רב אשי'.

תרומה טמאה דינה בשרפה.

ומשמע מרש"י (ללשון אחת) שאין מצות עשה בשרפתה אלא מדרבנן. והתוס' צדדו ששריפת תרומה טמאה מדאורייתא. וכן צידד הרמב"ן עפ"י הירושלמי. וכ"כ הריטב"א. ודנו המפרשים בשיטת רש"י אם שריפה דוקא או שאר ביעורים. וברש"י להלן (קכו): מבואר שתרומה טמאה נותן לפני בהמת כהן וזו היא ביעורה, ואסור לעשות כן ביו"ט ובשבת [וע' גם ברש"י פסחים מו. וביצה כז: ובתורי"ד וריא"ז שם. וע"ע רש"י פסחים יג. ד"ה טהורות]. ודעת הרמב"ן (קכו): ותלמידו רבי דוד בונפיד (בפסחים לב.). וכ"ד התוס' (בביצה כז: ועתוס' שנין פסחים מו.). והר"ן (פסחים מו. – כהבנת מהרש"ל ולא כמהרש"א. ואולם הר"ן בביצה כז העתיק כרש"י), שאין להאכיל תרומה טמאה לכלבים. וע"ע בשו"ת חת"ס או"ח קנא; חזו"א או"ח קכד, לסוף דף לג).

ואף על פי שיכול ליהנות ממנה הכהן תוך כדי שריפתה — אין שורפים אותה ביום טוב, כדין קדשים. אם משום שעיקר השריפה באה למצוה, ואילו הנאת האדם באה באגב, ועל כן לא הותרה ביום טוב (ריב"א). ומבואר בפשטות דבריו שהוא מדאורייתא. כמו שנקטו המפרשים. וכן דייק באבי עזרי בדעת הרמב"ם. ואילו רא"מ הורביץ כתב להוכיח מהגמרא שהוא איסור דרבנן, ואפשר שדעתו כן אף לפי שיטת ריב"א, כי מדאורייתא נחשב עכ"פ צורך קצת שהרי נהנה. אך פשטות דברי התוס' אין מורים כן) אם משום גזרת תרומה אטו קדשים (ר"י). וע"ע ברש"י ביצה כז: שו"ת משיב דבר ח"א לה, דף כג ע"ד; בית זבול ח"א יד,ז; אגרות משה או"ח ח"ד עמ' נח"נט).